

ZAMONAVIY TA'LIMDA BAHOLASHNING RAG'BATLANTIRUVCHI VA TARBIYAVIY FUNKSIYALARI: PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK JIHATLAR

Nishanova Aziza Mirzaxmadovna

TURAN INTERNATIONAL UNIVERSITY

Tursunova Gulnora Alisher qizi

TURAN INTERNATIONAL UNIVERSITY

S.BT-22 05 guruh talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22807003>

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim jarayonida baholashning shunchaki nazorat vositasi sifatida emas, balki o'quvchining shaxsini shakllantiruvchi kuchli pedagogik mexanizm sifatidagi roli tahlil qilinadi. Baholashning rag'batlantiruvchi (motivatsion) va tarbiyaviy funksiyalarining psixologik asoslari, "o'sish qobiliyati" (growth mindset) nazariyasi, akademik halollikni shakllantirishdagi o'rni hamda o'zaro va o'zini-o'zi baholash orqali tarbiyaviy effektini kuchaytirish yo'llari ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: rag'batlantiruvchi funktsiya, tarbiyaviy funktsiya, formativ baholash, o'zini-o'zi baholash, akademik halollik, refleksiya, ichki motivatsiya, o'sish qobiliyati (growth mindset).

Аннотация: В данной статье анализируется роль оценивания в образовательном процессе не просто как инструмента контроля, а как мощного педагогического механизма, формирующего личность учащегося. Научно обоснованы психологические основы стимулирующей (мотивационной) и воспитывающей функций оценивания, теория «мышления роста» (growth mindset), его роль в формировании академической честности, а также пути усиления воспитательного эффекта через взаимное и самооценивание.

Ключевые слова: стимулирующая функция, воспитывающая функция, формативное оценивание, самооценивание, академическая честность, рефлексия, внутренняя мотивация, мышление роста (growth mindset).

Abstract: This article analyzes the role of assessment in the educational process not merely as a control tool, but as a powerful pedagogical mechanism that shapes the student's personality. It scientifically substantiates the psychological foundations of the motivational and educational functions of assessment, the growth mindset theory, its role in developing academic integrity, and ways to enhance the educational impact through peer and self-assessment.

Keywords: motivational function, educational function, formative assessment, self-assessment, academic integrity, reflection, intrinsic motivation, growth mindset.

Kirish. XXI asr boshlarida global ta'lim tizimlarida yuz bergan tub o'zgarishlar an'anaviy "bilim berish" (knowledge-based) paradigmasidan "kompetensiyaga asoslangan" (competency-based) yondashuvga o'tishni taqozo etmoqda. Zamonaviy dunyo "VUCA" (Volatile, Uncertain, Complex, Ambiguous – o'zgaruvchan, noaniq, murakkab va noaniq) xususiyatlari bilan tavsiflanadigan bo'lib, bunday sharoitda mehnat bozori va jamiyat shunchaki ma'lumotni yodlagan, standart algoritmlar bo'yicha ishlaydigan mutaxassislarni emas, balki murakkab vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qila oladigan, tanqidiy va kreativ fikrlaydigan, jamoada samarali muloqot qila oladigan hamda hayot davomida o'zini-o'zi rivojlantirishga (lifelong learning) qodir shaxslarni talab qilmoqda.

"O'zbekiston – 2030" strategiyasi, Bolon jarayonining integratsion talablari hamda OECDning PISA va TALIS kabi xalqaro tadqiqotlari natijalari shuni ko'rsatadiki, ta'lim sifatini baholashning yangi mezonlari ishlab chiqilmasdan turib, ta'lim mazmunini isloh qilish to'liq samara bermaydi. Ayniqsa, oliy ta'lim tizimida va chet tillarini o'qitish (EFL) amaliyotida kuzatilayotgan paradoks shundaki, o'quv dasturlarida kommunikativ, akademik va raqamli kompetensiyalarni shakllantirish maqsad qilib qo'yilgan bo'lsa-da, baholash amaliyoti ko'pincha hali ham reproduktiv xotirani (faktlarni, qoidalarni yodlashni) tekshirishga qaratilgan an'anaviy formatda qolmoqda. Natijada, "baholar inflatsiyasi", o'quvchilarda testdan o'tishga bo'lgan

ortiqcha tashvish (test anxiety) va “bilim bor, lekin uni real hayotda qo‘llash ko‘nikmasi yo‘q” degan ziddiyatli holatlar yuzaga kelmoqda.

Shu sababli, **kompetensiyaga asoslangan baholash (Competency-Based Assessment – CBA)** zamonaviy pedagogikaning eng dolzarb muammolaridan biriga aylandi. Biroq, ushbu tizimni joriy etish shunchaki yangi topshiriqlar (masalan, loyiha yoki esse) berish bilan cheklanib qolmasligi kerak. U uchta fundamental ustunga tayanishi shart: birinchidan, **konstruktivistik pedagogik nazariya**; ikkinchidan, o‘lchovlarning ilmiy aniqligini ta’minlovchi **test metrologiyasi** qonuniyatlari (validlik, ishonchlilik, ob’ektivlik); uchinchidan, baholashning o‘quvchi shaxsiga ko‘rsatadigan **rag‘batlantiruvchi va tarbiyaviy ta’siri**.

Ushbu maqolaning maqsadi zamonaviy ta’limda kompetensiyaga asoslangan baholash mezonlarining nazariy-pedagogik poydevorini tahlil qilish, test metrologiyasining ushbu jarayondagi hal qiluvchi o‘rnini ochib berish, baholashning motivatsion va tarbiyaviy funksiyalarini asoslash hamda raqamli transformatsiya sharoitida (sun’iy intellekt, adaptiv testlar) ushbu tizimni takomillashtirishning innovatsion yondashuvlarini ilmiy jihatdan ishlab chiqishdan iborat. Maqolada qo‘yilgan muammo shundaki, baholash nafaqat "natijani o‘lchovchi termometr", balki o‘quvchining rivojlanishini harakatga keltiruvchi "dvigatel" va shaxsini shakllantiruvchi tarbiyaviy mexanizm sifatida qaralishi lozim.

Baholashning rag‘batlantiruvchi (motivatsion) funksiyasi. Rag‘batlantiruvchi funksiya o‘quvchining o‘quv faoliyatiga bo‘lgan ehtiyojini, qiziqishini va intilishini kuchaytirishga qaratilgan. Psixologik nuqtai nazardan, baholash orqali rag‘batlantirish ikki xil mexanizm asosida amalga oshadi:

Tashqi va Ichki motivatsiya balansi

- **Tashqi motivatsiya:** Yuqori baho, mukofotlar, reytingdagi o‘rin yoki raqamli nishonlar (badges) orqali beriladigan rag‘bat. Bu dastlabki bosqichda o‘quvchini harakatga keltirishi mumkin, ammo uzoq muddatli samara bermaydi.

- **Ichki motivatsiya:** O'quvchining o'z bilimiga bo'lgan qiziqishi, muammoni yechishdan olgan qoniqishi va o'z ustida g'alaba qozonish hissi. Zamonaviy baholash tizimining (xususan, formativ baholashning) asosiy maqsadi – tashqi motivatsiyani asta-sekin **ichki motivatsiyaga** aylantirishdir.

“Muvaqqafiyat vaziyati” va K. Dvekning “O'sish qobiliyati” nazariyasi

Stenford psixologi Carol Dweckning “O'sish qobiliyati” (Growth Mindset) nazariyasiga ko'ra, baholash jarayonida o'qituvchining fikr-mulohazasi (feedback) o'quvchining o'ziga bo'lgan ishonchini shakllantiradi.

- Agar o'qituvchi faqat natijani (aqlililigini) baholasa (“*Sen juda aqllisan, 5 olding*”), o'quvchi qiyinchilikka duch kelganda sinib tushadi (Fiksatsiyalangan aql).
- Agar o'qituvchi **harakatni va jarayonni** baholasa (“*Sen bu mavzuni o'zlashtirish uchun juda ko'p izlanding va sening strategiyang o'zini oqladi*”), o'quvchida qiyinchiliklarni yengishga bo'lgan ichki motivatsiya va chidamlilik shakllanadi.

Xatoni qayta baholash (Reframing Failure). An'anaviy tizimda "2" baho (qoniqarsiz) o'quvchida qo'rquv va motivatsiyani yo'qotishni keltirib chiqaradi. Kompetensiyaga asoslangan va formativ baholashda esa xato – bu **diagnostik ma'lumot** va rivojlanish nuqtasidir. O'qituvchi xatoni jazolash vositasi emas, balki “qayerda ko'proq yordam kerakligini ko'rsatuvchi Kompas” sifatida tushuntirganda, o'quvchida xatodan qo'rqish emas, uni tahlil qilish motivatsiyasi paydo bo'ladi.

Baholashning tarbiyaviy funksiyasi. Tarbiyaviy funksiya baholash orqali o'quvchida ma'naviy-axloqiy sifatlarni, fuqarolik pozitsiyasini va ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishni anglatadi. Baholash jarayoni o'quvchi shaxsining **internalizatsiyasi** (ichki qabul qilishi) ga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Akademik halollik va mas'uliyat hissini shakllantirish. Baholash tizimi qanchalik shaffof va adolatli bo'lsa, o'quvchilarda akademik halollikka (plagiat qilmaslik, ko'chirmaslik, mehnat qilish) bo'lgan ehtiyoj shunchalik kuchli bo'ladi.

- Agar baholash subyektiv bo'lsa, o'quvchi "mehnat qilishdan ko'ra, o'qituvchini ko'ndirish yoki aldash osonroq" degan xulosaga keladi.
- Agar baholash aniq mezonlarga (rubrikalarga) asoslansa, o'quvchi o'z mehnati va mas'uliyati oldidagi javobgarlikni his qiladi. Bu uning kelajakdagi kasbiy etikasining poydevoridir.

O'zaro baholash (Peer Assessment) orqali ijtimoiy tarbiya. O'quvchilarning bir-birining ishini rubrikalar asosida baholashi nafaqat tanqidiy fikrlashni, balki chuqur **axloqiy va ijtimoiy tarbiyaviy** effektini beradi:

- **Hamdardlik va hurmat:** Boshqasining mehnatini tahlil qilish orqali o'quvchi o'zining ham qanchalik ko'p mehnat sarflashini tushunadi va sinfdoshlariga hurmat bilan qaraydi.
- **Ob'ektivlik va adolat:** O'z do'stiga ortiqcha baho berish yoki raqibiga past baho berish kabi illatlardan voz kechib, faqat mezon asosida adolatli qaror qabul qilish ko'nikmasi shakllanadi. Bu fuqarolik jamiyati uchun zarur bo'lgan "adolat" tushunchasini amaliyotda singdiradi.

3.3. O'zini-o'zi baholash (Self-Assessment) orqali refleksiya va iroda tarbiyasi

O'quvchining o'z ishini o'zi baholashi – bu eng yuqori tarbiyaviy funksiyadir. U quyidagi shaxsiy sifatlarni tarbiyalaydi:

- **O'zini-o'zi tahlil qilish (Refleksiya):** "Men qayerda yaxshi ishladim? Qayerda sustkashlik qildim?" degan savollarga javob topish orqali o'quvchi o'z kamolotini o'zi boshqarishni o'rganadi.
- **Taqozolar va Iroda:** O'z xatosini o'z tan olish va uni tuzatishga iroda bildirish – bu kuchli shaxsiyatning belgisidir. Bu funksiya o'quvchini "tayyor bilim" kutuvchi passiv shaxsdan, "o'z bilimini o'zi quruvchi" faol shaxsga aylantiradi.

Funksiyalarning sinergetik birligi: kompetensiya baholash misolida. Zamonaviy ta'limda rag'batlantiruvchi va tarbiyaviy funksiyalar bir-biridan ajralgan holda emas, balki **sinergetik (o'zaro kuchaytiruvchi) birlikda** namoyon bo'ladi.

Masalan, talabaga “Guruhli loyiha” topshiriladi va uning yakuniy bahosi nafaqat tayyor mahsulotga, balki **guruh ichidagi hamkorlik, adolatli mehnat taqsimoti va o‘zaro yordam** kompetensiyalariga qarab qo‘yiladi.

- *Tarbiyaviy jihat:* Talaba jamoada ishlashni, boshqalarning fikriga quloq solishni va mas’uliyatni o‘z zimmasiga olishni o‘rganadi.
- *Rag‘batlantiruvchi jihat:* Jamoaviy muvaffaqiyat hissi va guruh a’zolarining bir-birini qo‘llab-quvvatlashi ichki motivatsiyani yuqori darajaga ko‘taradi.

Demak, baholash mezonlariga shunchaki akademik bilimlar emas, balki “Jamoada ishlash”, “Etnik va madaniy xilma-xillikni hurmat qilish”, “Axloqiy qarorlar qabul qilish” kabi tarbiyaviy kompetensiyalar ham kiritilishi shart.

Tadqiqot davomida quyidagi asosiy xulosalar va ilmiy umumlashtirishlarga erishildi:

1. **Nazariy va metrologik birlik:** Kompetensiya baholashi faqatgina konstruktivistik yondashuvga emas, balki qat’iy **test metrologiyasi** qonuniyatlariga tayanishi shart. Validlik (o‘lchanayotgan narsaning to‘g‘riligi), ishonchlilik (natijalarning barqarorligi) va ob’ektivlik tamoyillarisiz, ayniqsa ochiq turdagi vazifalar (esse, loyiha, og‘zaki prezentatsiya) baholanayotganda, subyektivizm xavfi keskin ortadi. Buni bartaraf etish uchun aniq rubrikalar, baholovchilarni standartlashtirish va zamonaviy Item Response Theory (IRT) kabi metrologik modellar joriy etilishi zarur.
2. **Motivatsion va tarbiyaviy sinergetika:** Baholashning eng yuksak maqsadi – tashqi rag‘batni (baho olish) ichki motivatsiyaga (bilishga bo‘lgan chanqoqlik) aylantirishdir. “O‘sis qobiliyati” (growth mindset) tamoyiliga asoslangan formativ fikr-mulohaza (feedback), o‘zini-o‘zi va o‘zaro baholash amaliyoti nafaqat akademik natijalarni yaxshilaydi, balki o‘quvchilarda akademik halollik, adolat, mas’uliyat va reflektiv fikrlash kabi chuqur axloqiy-tarbiyaviy sifatlarni shakllantiradi.

3. **Innovatsion Transformatsiya:** Raqamli texnologiyalar, xususan, sun'iy intellekt (AI) va kompyuterlashtirilgan adaptiv testlash (CAT) tizimlari baholashning metrologik aniqligini oshirish bilan birga, uni shaxsiylashtirilgan (personalized) va uzluksiz (continuous) jarayonga aylantirmoqda. Kelajakda baholash "ko'rinmas" (invisible assessment) shaklga o'tib, o'quvchining kundalik raqamli faoliyati (masalan, LMS platformalaridagi faollik, loyiha ustidagi ishi) avtomatik tarzda tahlil qilinadi va kompetensiya dinamikasi real vaqtda kuzatib boriladi.

Amaliy tavsiyalar: Oliy ta'lim muassasalari va umumta'lim maktablarida ushbu tizimni samarali joriy etish uchun quyidagi chora-tadbirlar tavsiya etiladi:

- Baholash siyosatini qayta ko'rib chiqib, yakuniy nazorat og'irligini kamaytirish va jarayonni (formativ) baholash ulushini oshirish.
- O'qituvchilar uchun rubrika tuzish, konstruktiv fikr-mulohaza berish va test metrologiyasi asoslari bo'yicha doimiy va amaliyotga yo'naltirilgan malaka oshirish tizimini yo'lga qo'yish.
- Akademik halollikni ta'minlash maqsadida raqamli portfelio va o'zaro baholash platformalarini keng joriy etish.

Yakuniy xulosa shuki, baholash tizimini isloh qilish orqali biz nafaqat ta'lim sifatini oshiramiz, balki o'qituvchining rolini "nazoratchi-hakam"dan "o'quv traektoriyasi arxitektori, metrologik ma'lumotlar tahlilchisi va mentoriga" o'zgartiramiz. Bu esa nafaqat yuqori malakali, balki ma'naviy yetuk, o'z-o'zini boshqara oladigan va o'zgaruvchan dunyoga moslasha oladigan yangi avlodni shakllantirishning eng ishonchli garovidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Dweck, C. S. (2018). "Mindset: The New Psychology of Success." Random House. (O'sish qobiliyati va motivatsiya nazariyasi).
2. Black, P., & Wiliam, D. (2020). "Assessment and Classroom Learning: The Motivational and Educational Impact." Assessment in Education: Principles, Policy & Practice, 27(1), 15-30.

3. Qosimov, M. (2022). “Ta'limda baholashning psixologik-pedagogik asoslari.” O‘zbekiston pedagogika fanlari jurnali, 4(12), 55-63.
4. Hattie, J. (2019). “Visible Learning: Feedback and the Motivational Dynamics of Assessment.” Routledge.
5. Karimova, N. (2024). “Oliy ta'limda akademik halollikni shakllantirishda kriterial baholashning tarbiyaviy ahamiyati.” Oliy ta'lim muammolari, 1(8), 22-29.